http://doi.org/10.62405/osi.2026.02.05

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНИХ АРХІВІВ В ЕПОХУ ВІДКРИТИХ ДАНИХ: ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКІ ВИКЛИКИ

Людмила Калашнікова,
Криворізький державний педагогічний університет
Ліліана Ярова,
Національний університет «Одеська юридична академія»

Анотація. *У статті розглянуто напрями розвитку соціологічних архівів даних в епоху відкритих даних та окреслено виклики, що постають перед українською соціологією в цьому контексті. Актуальність теми зумовлена тим, що поширення принципів FAIR, вимоги грантодавців і журналів щодо відкриття даних, поява універсальних репозитаріїв і нових типів цифрових даних позбавили архіви монополії на зберігання й поширення даних, а повномасштабна війна створила загрози для збереження українських масивів. Дослідження ґрунтується на історико-генетичному, структурно-функціональному та порівняльному методах, а також на аналізі програмних документів CESSDA і Національного плану розвитку для України. Простежено шлях соціологічних архівів від перших колекцій опитувань громадської думки до сучасних дослідницьких інфраструктур зі спільними стандартами метаданих. Систематизовано десять функцій архівів: зберігальну, документаційну, стандартизаційну, комунікативну, дослідницьку, контрольну, освітню, консультаційно-методичну, просвітницьку та меморіальну. Охарактеризовано чотири етапи архівування соціологічних даних в Україні та сучасний стан функціонування Київського архіву, який залишається єдиною вітчизняною спеціалізованою установою, що систематично збирає дані різних продуцентів і надає до них відкритий доступ, але не має статусу національної служби даних. Виокремлено сім викликів епохи відкритих даних, зокрема забезпечення балансу відкритості й захисту респондентів; якості метаданих; довіри й сертифікації; сталості фінансування; конкурентоспроможності архівів за умов поширення нових типів даних; формування культури обміну даними та мінімізації воєнних ризиків. Також визначено ключові напрями розвитку соціологічних архівів, а саме: перехід до архіву змінних і запитань, інтеграція в інфраструктури відкритої науки, захищений віддалений доступ до чутливих даних, посилення освітньої та популяризаторської функцій. Для України обґрунтовано потребу інституційного закріплення національної служби соціологічних даних на основі Київського архіву та набуття повноправного членства в CESSDA.*

Ключові слова: *соціологічні архіви, відкрита наука, принципи FAIR, дослідницькі інфраструктури, національні служби даних, функції соціологічних архівів, вторинний аналіз даних, CESSDA, Київський архів.*

ВСТУП

Соціологічні архіви даних — невід'ємна складова інфраструктури емпіричної соціології. Вони забезпечують збереження первинних масивів даних, їх документування та повторне

© Калашнікова Людмила, Ярова Ліліана, 2026

використання, перетворюючи результати окремих опитувань на кумулятивний ресурс не лише для соціології, а й для політології, економіки, демографії, психології та інших соціальних наук (Bisco, 1966; Doorn & Tjalsma, 2007; Scheuch, 2003). Перші такі установи, що виникли в США та Західній Європі (1940–1960-ті рр.), ґрунтувалися на простому засадничому принципі: цінність даних, отриманих завдяки суспільному фінансуванню та значним організаційним зусиллям, не вичерпується публікацією звітів, тож їх необхідно зберігати й робити доступними для інших дослідників.

Вторинний аналіз, порівняльні та лонгітюдні дослідження, перевірка опублікованих висновків і навчання нових поколінь науковців можливі лише за умови систематичного збереження й документування даних. Окреме емпіричне соціологічне дослідження фіксує стан суспільства в конкретний момент, натомість упорядкований масив опитувань, проведених за порівнянними методиками, дає змогу простежувати соціальні зміни впродовж десятиліть і зіставляти різні країни. Саме тому архіви поступово перетворилися з допоміжних сховищ на повноцінні наукові інфраструктури зі своїми стандартами метаданих, зокрема специфікацією DDI (Data Documentation Initiative — Ініціатива з документування даних), процедурами контролю якості та сертифікації, правилами забезпечення конфіденційності респондентів і міжнародними мережами співпраці.

Протягом останнього десятиліття умови роботи архівів суттєво змінилися під впливом кількох взаємопов'язаних процесів. По-перше, у 2016 р. було сформульовано керівні принципи FAIR (Wilkinson et al., 2016), згідно з якими наукові дані мають бути відшукуваними, доступними, інтероперабельними та придатними для повторного використання. Ці засади значною мірою узагальнили те, що соціологічні архіви практикували десятиліттями, проте сприяли утвердженню цих засад як загальнонаукових орієнтирів для всіх дисциплін. Водночас FAIR описують якість і машинну придатність даних, а не обов'язковість їх відкриття, адже доступ до чутливих соціологічних даних може бути відносно обмеженим чи контрольованим відповідно до принципу «настільки відкриті, наскільки це можливо, або ж настільки закриті, наскільки необхідно» (European Commission, 2016). По-друге, як грантодавці, так і наукові журнали дедалі частіше вимагають від авторів планів управління даними й оприлюднення даних, на яких ґрунтуються публікації. По-третє, з'явилися універсальні репозитарії (Zenodo, Harvard Dataverse, Figshare, OSF та ін.), які дають змогу дослідникам самостійно й швидко розмістити набір даних без посередництва спеціалізованого архіву. По-четверте, поряд із традиційними даними емпіричних соціологічних досліджень дедалі більшу роль відіграють нові типи цифрових даних (цифрові сліди в соціальних мережах, адміністративні реєстри, геопросторові та транзакційні дані), які потребують інших підходів до зберігання, документування й етичного регулювання.

Внаслідок цих змін архіви втратили монополію на зберігання й поширення даних і змушені переосмислювати свою ціннісну пропозицію (Williams et al., 2018), тобто чітко визначати, що саме вони пропонують окрім технічного зберігання. До таких переваг належать професійне кураторство й поглиблене документування, гармонізація даних для порівняльного аналізу, контрольований доступ до чутливих даних (зокрема через захищені дослідницькі середовища), гарантії довгострокового збереження та методична підтримка користувачів.

Для української соціології ці глобальні тренди поєднуються з власними проблемами. Єдиною вітчизняною спеціалізованою установою, що систематично збирає й зберігає дані різних продуцентів та забезпечує відкритий доступ до них, залишається Національний банк соціологічних даних «Київський архів» (далі — Київський архів), створений у 2015 р. Київським міжнародним інститутом соціології (KMIC), Центром «Соціальні індикатори» та Національним університетом «Києво-Могилянська академія» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» (Sakhno & Paniotto, 2017). Водночас окремі українські масиви доступні й поза ним —

в архівах міжнародних порівняльних програм (ESS, WVS, EVS), каталогу GESIS, репозитарії ČSDA Dataverse, — а частина дослідницьких організацій оприлюднює дані в універсальних репозитаріях або на власних сайтах. Попри здобутки Київського архіву, повноцінна національна служба соціологічних даних, яка мала б стабільне державне фінансування, офіційний статус і була б інтегрована в загальноєвропейську інфраструктуру, досі не сформована.

Повномасштабна війна загострила ці проблеми. З одного боку, вона створює прямі загрози для збереження даних — фізичне руйнування інфраструктури, кібератаки, перебої з електропостачанням, міграцію фахівців і скорочення фінансування, а також порушує нові етичні питання щодо захисту респондентів, відповіді яких в умовах окупації чи бойових дій можуть наражати їх на небезпеку. Показово, що у відповідь на ці загрози у 2023 р. Генеральна асамблея Консорціуму європейських архівів даних соціальних наук (CESSDA — Consortium of European Social Science Data Archives) схвалила спеціальну лінію фінансування для підтримки Київського архіву, а Чеський архів соціальних даних (ČSDA — Czech Social Science Data Archive) допоміг розробити рішення для довгострокового резервного копіювання, підготувати англомовні метадані та опублікувати тематичні колекції українських даних у своєму репозитарії Dataverse, звідки їх індексує каталог даних CESSDA (CESSDA supporting social science data archiving in Ukraine, 2023; Šalamounová, 2026). З іншого боку, саме війна робить українські опитування унікальним джерелом для світової науки: вони фіксують трансформацію суспільства в умовах масштабного збройного конфлікту, вимушеного переміщення мільйонів людей і зміни ідентичностей. Це, своєю чергою, підвищує вимоги до документування українських масивів англійською мовою та їхньої інтеграції в міжнародні каталоги даних. Сукупність цих обставин зумовлює актуальність аналізу напрямів розвитку соціологічних архівів у глобальному вимірі та викликів, із якими стикається українська соціологія.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ

Одним із перших систематичних оглядів соціологічних архівів даних, створених протягом 1940–1960-х рр. в США та Західній Європі, стала праця Р. Біско (Bisco, 1966), який простежив зміну їхнього функціоналу від зберігання розрізнених масивів даних вибіркових опитувань і агрегованих статистичних даних до їх систематичного збирання, обробки та поширення для вторинного аналізу. Окрему увагу він приділяв технічним проблемам роботи архівів (кодуванню, стандартизації, зберіганню даних і пошуку інформації), їхній ролі в підготовці дослідників, а також перспективам співпраці між архівами.

У 2000-х рр. з'явилися узагальнювальні праці з історії та стандартів архівної справи. Так, Е. Шойх простежив шлях від перших колекцій до сучасних служб даних для соціальних наук (Scheuch, 2003). П. Дорн і Г. Тьялсма узагальнили досвід архівування дослідницьких даних (Doorn & Tjalsma, 2007), а М. Вардіган, П. Хеус і В. Томас запропонували засади стандартизації метаданих у соціальних науках на основі специфікації DDI (Vardigan et al., 2008).

На початку 2010-х рр. увага дослідників дедалі більше зосереджувалася на практиці підготовки даних до поширення та на їхній цінності. А. Пієнта, Дж. Альтер і Дж. Лайл, ґрунтуючись на матеріалах Міжуніверситетського консорціуму політичних і соціальних досліджень (ICPSR — Inter-university Consortium for Political and Social Research), показали, що дані, депоновані в архіві, породжують більше публікацій, ніж дані, якими обмінюються неформально (Pienta et al., 2010). Н. Бігрі та Дж. Гоутон кількісно оцінили економічну віддачу від британської Служби економічних і соціальних даних (ESDS — Economic and Social Data Service), попередниці сучасної Британської служби даних (UK Data Service), яка за їхніми розрахунками суттєво перевищує витрати на архівування (Beagrie & Houghton, 2012).

А. Капоралі, А. Моріссе і С. Леглей описали організацію доступу до кількісних опитувань у науково-дослідних установах на прикладі Національного інституту демографічних дослі-

джень Франції (INED — Institut national d'études démographiques) (Caporali et al., 2015). Особливості вторинного використання якісних даних проаналізували Л. Бішоп та А. Куула-Луумі (Bishop & Kuula-Luumi, 2017). Р. Вільямс, К. Шанкар і К. Ешенфельдер звернули увагу на те, як змінюється ціннісна пропозиція архівів соціальних даних в умовах конкуренції з іншими репозитаріями (Williams et al., 2018). Практики управління та поширення даних систематизувала Л. Корті зі співавторами (Corti et al., 2019). Окремі дослідження зосереджуються на довірі до репозитаріїв і вимірюванні повторного використання даних. Зокрема, Д. Лін зі співавторами сформулювали принципи TRUST (прозорість, відповідальність, орієнтація на користувача, сталість, технологічність), які доповнюють FAIR вимогами самих репозитаріїв (Lin et al., 2020).

У вітчизняній соціології проблематику соціологічних архівів даних досліджував Є. Головаха, який проаналізував досвід європейських архівів соціальних наук і запропонував, розвиваючи концепцію банку даних, розроблену Н. Паніною ще у 1992 р., вважати основною одиницею зберігання не масив загалом, а питання-індикатор із повним формулюванням, альтернативами та одновимірним розподілом (Golovakha, 2000, p. 142). Важливим здобутком автора стала класифікація масивів за рівнем методологічної надійності. Перша група охоплює академічні дослідження з дотриманням усіх професійних вимог, друга — опитування професійних служб громадської думки, третя — опитування сумнівної якості. Останні він пропонував зберігати насамперед з навчальною метою, щоб демонструвати типові методичні вади (Golovakha, 2000, p. 142). Поділяючи ідеї Є. Головахи, А. Горбачик здійснив спробу диференціації цілей створення архівів соціологічних даних і форм їхньої роботи (A. Gorbachyk, 2000).

Інформаційно-технологічний вимір цієї проблематики розвинув О. Горбачик, який пояснив недостатню розробленість проблематики архівів у вітчизняних дослідженнях її міждисциплінарним характером, оскільки вона перебуває на перетині соціології та кібернетики. Він розмежовував поняття «архів даних», «банк даних» і «база даних», трактуючи банк даних як наступний щабель розвитку архіву, а базу даних — як вужчу тематичну структуру зі спеціалізованими засобами обробки (O. Gorbachyk, 2009, p. 15, 20). Ключовою категорією для О. Горбачика стали метадані, спрощення доступу до яких, на його думку, сприятиме популяризації архівних даних та їх використанню в публікаціях (O. Gorbachyk, 2009, p. 17–19). Аналітичний потенціал гармонізованих порівняльних масивів для української соціології продемонстрували Є. Головаха та А. Горбачик на прикладі даних кількох хвиль «Європейського соціального дослідження» (ESS — European Social Survey) (Golovakha & Gorbachyk, 2012). Сучасні техніки управління даними соціологічних досліджень розглянули С. Дембіцький і Т. Любива (Dembitskyi & Lyubyva, 2015).

Під епохою відкритих даних у статті розуміємо етап розвитку науки, що умовно розпочинається із середини 2010-х рр., коли доступ до даних, отриманих за суспільні кошти, перетворився з добровільної практики окремих дослідників на інституційну норму, закріплену політиками грантодавців і журналів, принципами FAIR, а також міжнародними й національними програмами відкритої науки (UNESCO, 2021; On Approval of the National Plan for Open Science, 2022).

Також слід розмежувати поняття «репозитарій», «архів даних» і «служба даних». Репозитарій — найширше поняття, що позначає будь-яку систему для депонування, зберігання й надання доступу до цифрових об'єктів; універсальні репозитарії (до прикладу Zenodo, Figshare тощо) приймають дані будь-яких дисциплін і, як правило, не здійснюють їх поглибленої експертизи. Тоді як архів даних — спеціалізована установа, що бере на себе довгострокову відповідальність за збереження даних певної галузі та їх професійне кураторство (перевірку, анонімізацію, документування за стандартами метаданих). Натомість служба даних —

інституційний статус і функціональна модель, за якої архів, окрім зберігання, надає комплекс послуг користувачам і депонентам (доступ, навчання, консультування) та має національний мандат. Саме ці служби є постачальниками послуг CESSDA і представляють у консорціумі свої країни. Отже, Київський архів за своїми функціями є архівом (банком) даних, але не має статусу національної служби даних.

Аналіз публікацій засвідчує, що більшість праць присвячено або історії та функціям архівів, або окремим технічним і нормативним аспектам їхньої діяльності. Поза увагою дослідників залишилося питання зв'язку глобальних тенденцій розвитку соціологічних архівів з українським контекстом, у якому національна служба даних досі не сформована, а повномасштабна війна створює нові ризики для збереження емпіричних даних.

Мета статті — визначити основні напрями розвитку соціологічних архівів даних в епоху відкритих даних на основі аналізу глобальних тенденцій та окреслити виклики, що постають перед українською архівною інфраструктурою. Для досягнення мети поставлено такі завдання: простежити етапи становлення соціологічних архівів; систематизувати їхні функції; проаналізувати сучасну міжнародну та європейську архівну інфраструктуру й зіставити моделі національних служб даних; охарактеризувати український досвід архівування соціологічних даних; виокремити виклики, які ставить перед архівами епоха відкритих даних; визначити перспективні напрями розвитку архівів і першочергові кроки для України.

Дослідження має теоретико-аналітичний характер і ґрунтується на поєднанні кількох методів. Історико-генетичний метод застосовано для періодизації розвитку соціологічних архівів — від перших колекцій опитувань до сучасних дослідницьких інфраструктур. Структурно-функціональний аналіз дав змогу систематизувати функції архівів і простежити їхню зміну. Порівняльний метод використано для зіставлення моделей національних служб даних з українською ситуацією. Для порівняння відібрано шість країн за двома критеріями: 1) повноправні члени CESSDA з найтривалішою історією архівування та різними організаційними моделями (Велика Британія, Німеччина, Фінляндія); 2) країни Центрально-Східної Європи зі спорідненою постсоціалістичною траєкторією розвитку соціології, серед яких є як члени консорціуму (Чехія, Словенія), так і партнер, що, як і Україна, не набув членства (Польща). Зіставлення проведено за п'ятьма ознаками: статус у CESSDA, інституційна база служби даних, джерело базового фінансування, наявність сертифікації CoreTrustSeal і платформа поширення даних. Метод аналізу документів використано для опрацювання стратегічних і програмних документів (зокрема Стратегії CESSDA на 2023–2027 рр. (CESSDA Strategy 2023–2027, 2023) та Національного плану розвитку для України (Sakhno & Paniotto, 2017)), а також матеріалів офіційних сайтів архівів, консорціумів та дослідницьких програм. Відбір документів здійснено за трьома критеріями: офіційне походження (документ ухвалено або оприлюднено самою установою чи органом влади), безпосереднє відношення до завдань дослідження та актуальність (використано останню чинну редакцію).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Етапи становлення соціологічних архівів

Історія створення соціологічних архівів сягає 1947 р., коли відомий американський дослідник Е. Роупер передав коледжу Вільямса матеріали своїх 115 емпіричних соціологічних досліджень. Офіційна історія центру датує його заснування саме 1947 р., зазначаючи, що фактичне депонування могло відбутися дещо раніше, тому в окремих джерелах трапляється дата 1946 р. (Roper Center for Public Opinion Research, n. d.). У 1957 р. ця колекція набула статусу Центру досліджень громадської думки Е. Роупера (Bisco, 1966). Станом на 1977 р. цей архів налічував близько 9 тис. досліджень із 75 країн (Roper Center for Public Opinion Research, n. d.). Із 1977 р. цей центр працював в Університеті Коннектикуту, а з 2015 р. —

у Корнельському університеті. Сьогодні це один із найбільших у світі архівів даних опитувань громадської думки: на момент запуску оновленої платформи iPoll у 2019 р. він налічував 25 тис. масивів даних і понад 820 тис. формулювань питань, а також є єдиним сховищем повної колекції опитувань Дж. Геллапа, починаючи з 1935 р. (Roper Center for Public Opinion Research, n. d.).

У 1960-х рр. з'явилися академічні архіви нового типу, орієнтовані не на громадську думку загалом, а на соціальні науки. Так, у 1960 р. при Кельнському університеті було створено Центральний архів емпіричних соціальних досліджень (ZA — Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung), який згодом у 1986 р. увійшов до складу Інституту соціальних наук імені Лейбніца (GESIS — Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften; абревіатура історично розшифровувалася як Gesellschaft Sozialwissenschaftlicher Infrastruktureinrichtungen — Товариство соціально наукових інфраструктурних установ). У 1962 р. в Мічиганському університеті почав функціонувати консорціум ICPSR (до 1975 р. — Міжуніверситетський консорціум політичних досліджень, ICPR), що об'єднав університети-члени для спільного доступу до даних. У 1967 р. в Університеті Ессексу почав роботу Банк даних британської Ради з досліджень у соціальних науках (SSRC Data Bank — Social Science Research Council Data Bank), попередник сучасних Британського архіву даних (UK Data Archive) та UK Data Service (Bisco, 1966; O. Gorbachyk, 2009, p. 16–17; UK Data Service, n. d.).

Друга половина 1970-х рр. відзнаменувалася інтенсивною інституціоналізацією міжнародної співпраці. У 1976 р. європейські архіви утворили CESSDA (з 2017 р. має статус Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури — CESSDA ERIC), а в 1977 р. було засновано Міжнародну федерацію організацій даних у галузі соціальних наук (IFDO — International Federation of Data Organizations for the Social Sciences). Приблизно в цей самий час запрацювали великі порівняльні програми, для яких архіви стали не лише сховищем, а й технічним партнером: Євробарометр (Eurobarometer, 1974 р.), Всесвітнє дослідження цінностей (WVS — World Values Survey, 1981 р.), Міжнародна програма соціальних досліджень (ISSP — International Social Survey Programme, 1984 р.), а згодом — ESS (2002 р.) (European Social Survey ERIC, n. d.; GESIS, n. d.; International Social Survey Programme, n. d.; World Values Survey, n. d.).

Період 1990–2000-х рр. пов'язаний з поширенням Інтернету та стандартів метаданих. У 1995 р. стартувала ініціатива DDI, що стала спільною мовою опису соціологічних масивів (Vardigan et al., 2008). Програмний комплекс «Мережеві інструменти та ресурси для соціальних наук» (NESSTAR — Networked Social Science Tools and Resources), розроблений архівами Великої Британії, Норвегії та Данії, у 2001 р. створив можливість пошуку й онлайн-аналізу даних через вебінтерфейс. Для цього періоду характерним є відкриття національних архівів країн Центрально-Східної Європи: Словенського архіву даних соціальних наук (ADP — Arhiv družboslovnih podatkov, 1997), чеського ČSDA (1998), а згодом і Польського архіву соціальних даних (ADS — Archiwum Danych Społecznych), що діє на підставі укладеної у 2003 р. угоди між Варшавським університетом та Інститутом філософії і соціології Польської академії наук, та ін. (Social Science Data Archives (ADP), n. d.; Czech Social Science Data Archive (ČSDA), n. d.; Cele i założenia funkcjonowania ADS, n. d.).

Сучасна архівна інфраструктура та моделі національних служб даних

Сучасна система соціологічних архівів має три рівні: міжнародні порівняльні програми з власними сховищами даних, європейський консорціум і національні архіви. Ці рівні тісно переплетені, оскільки дані міжнародних програм зазвичай зберігає й поширює один із національних архівів, а національні архіви через CESSDA утворюють спільний пошуковий простір. Міжнародні програми важливі для архівної справи тим, що створюють гармонізовані масиви,

придатні для порівняння десятків країн. Вони також формують стандарти якості, які потім переймають національні дослідження.

Центральною ланкою європейської системи є CESSDA. Станом на вересень 2026 р. він об'єднує 22 країни-члени та має 12 партнерів поза консорціумом, серед яких і Україна (CESSDA ERIC, n. d.). Стратегія розвитку консорціуму на 2023–2027 рр. визначає три пріоритети — інтероперабельність метаданих і даних, розвиток зв'язків між людьми та вплив на ландшафт європейських досліджень (CESSDA Strategy 2023–2027, 2023).

CESSDA надає спільні інструменти, які окремий архів не створив би самотужки. Каталог даних (CESSDA Data Catalogue) дозволяє одночасно шукати в колекціях усіх постачальників послуг. Багатомовний тезаурус ELSST (European Language Social Science Thesaurus) і European Question Bank забезпечують семантичну сумісність. Data Management Expert Guide, Data Archiving Guide і Data Citation Guide є навчальними ресурсами для дослідників. Програма розширення допомагає країнам без розвинених архівів, до яких належить і Україна, створювати національні служби даних. Саме в межах проєкту CESSDA SaW (Strengthening and Widening, 2015–2017 рр.), спрямованого на розширення консорціуму, у 2017 р. було підготовлено Національний план розвитку для України (Sakhno & Paniotto, 2017).

Починаючи з 2010-х рр., відбувається перехід до моделі дослідницьких інфраструктур. Шлях від приватних колекцій до публічних служб даних відображає зміну розуміння самих даних, адже із власності окремого дослідника вони перетворюються на суспільне благо наукової спільноти. Змінюється й ціннісна пропозиція самих архівів для користувачів. Оскільки тепер дані можна розмістити в будь-якому репозитарії, саме архіви дедалі більше обґрунтовують свою потрібність кураторською обробкою даних, підтримкою користувачів і гарантіями довготривалого доступу (Williams et al., 2018).

Можливості архіву щодо членства в CESSDA та якості послуг значною мірою визначаються моделлю організації національної служби даних. Результати зіставлення шести європейських країн (Велика Британія, Німеччина, Фінляндія, Чехія, Словенія, Польща) з Україною дозволяють зробити такі узагальнення.

По-перше, усі країни-члени CESSDA у вибірці мають базове державне фінансування служби даних через профільне міністерство або національну наукову раду, тоді як Польща й Україна, що залишаються партнерами, спираються переважно на ресурси установ-засновників і проєкти. Цей зв'язок не випадковий, адже членство в консорціумі передбачає державний внесок і визначену національну службу даних. Такі видатки себе виправдовують, оскільки оцінка економічного впливу засвідчила, що вигоди від діяльності соціологічних архівів для користувачів і суспільства в кілька разів перевищують витрати на їх утримання (Beagrie & Houghton, 2012).

По-друге, інституційна база служб варіює: університетська модель (Велика Британія, Фінляндія, Словенія), модель академічного інституту (Чехія, Німеччина) та партнерська модель без єдиного державного «господаря» (Польща, Україна). Найуспішніші архіви Центрально-Східної Європи постали при академічних інститутах соціології або університетах (як-от чеський ČSDA при Інституті соціології Академії наук Чеської Республіки чи словенський ADP при Факультеті соціальних наук Люблянського університету), тобто там, де сконцентровані і виробники, і користувачі даних. Натомість розміщення Київського архіву при недержавній дослідницькій компанії забезпечило гнучкість на етапі створення, але ускладнює набуття національного мандату.

По-третє, усі служби-члени консорціуму у вибірці мають сертифікацію CoreTrustSeal, що підтверджує зв'язок між сталим фінансуванням і здатністю формалізувати політики довіреного репозитарію. По-четверте, архіви меншого масштабу (ČSDA, польський RDS) використовують відкриту платформу Dataverse (Czech Social Science Data Archive (ČSDA), n. d.;

Repository for Social Data (RDS), n. d.), що знижує витрати й спрощує обмін метаданими з каталогом CESSDA, тоді як великі служби розвивають власні рішення. По-п'яте, сталі архіви поєднують архівну функцію з методичною: консультують дослідників, навчають студентів, беруть участь у міжнародних програмах. Окрему роль відіграють національні статистичні служби, як-от Головне управління статистики Польщі (GUS — Główny Urząd Statystyczny), що надають мікродані для наукових цілей за окремими процедурами. Для України найближчими й найреалістичнішими орієнтирами є чеська та словенська моделі, за яких служба даних діє при академічному інституті чи університеті й фінансується через національну програму дослідницьких інфраструктур.

Функції соціологічних архівів

Функції архівів змінювалися разом із технологіями, але їхнє ядро сформувалося ще на рубежі 1990–2000-х рр. Є. Головаха виокремив сім базових функцій: розвиток методів накопичення інформації, стандартизацію методик, інформаційно-довідкове забезпечення соціологів, координацію досліджень, обмін первинними даними, створення умов для вторинного й порівняльного аналізу, розрахунки на замовлення користувачів. До них він додав забезпечення інформацією непрофесійних користувачів і підготовку нових поколінь соціологів (Golovakha, 2000, p. 140–141). Зіставлення цієї класифікації із сучасними практиками CESSDA та національних архівів дає підстави запропонувати авторську систематизацію з десяти функцій (табл. 1). Критерієм виокремлення функції слугувало поєднання її адресата й специфічного результату, якого не забезпечує жодна інша функція. За адресатом функції згруповано в три блоки: функції щодо даних (зберігальна, документаційна, стандартизаційна), функції щодо наукової спільноти (комунікативна, дослідницька, контрольна, освітня, консультаційно-методична) та функції щодо суспільства (просвітницька, меморіальна). Сім функцій мають прямі або часткові відповідники в класифікації Є. Головахи. Зокрема, документаційну функцію виокремлено з інформаційно-довідкового забезпечення з огляду на роль стандартів метаданих. Натомість контрольна й меморіальна функції є новими — вони відображають вимоги відтворюваності науки та значення архівів як сховищ соціальної пам'яті. Розмежовано комунікативну функцію, що передбачає обіг і відшукуваність даних (каталоги, обмін між архівами), а також дослідницьку — нові аналітичні можливості (кумулятивні та гармонізовані масиви, часові ряди), освітню, що спрямована на формальне навчання студентів, консультаційно-методичну — спрямовану на підтримку дослідників-практиків і депонентів.

З огляду на перспективи розвитку архівів особливо важливі освітня та просвітницька функції. Саме через них архіви впливають на становлення соціологічного знання, а не лише обслуговують його. Є. Головаха наголошував, що для професійного зростання молодих соціологів винятково важливий досвід самостійного аналізу первинних даних, якість яких підтверджена фактом зберігання в загальнонаціональному архіві (Golovakha, 2000, p. 141). Архів, таким чином, виконує роль своєрідної «лабораторії» дисципліни, де студент відтворює чужі результати й ставить власні запитання до тих самих даних.

Просвітницька місія архівів реалізується через зниження порогу входу. Онлайн-інструменти дають змогу отримати розподіли й таблиці без встановлення статистичних пакетів, і, як зауважує О. Горбачик, спрощення доступу сприяє популяризації результатів та використанню даних у публікаціях (O. Gorbachyk, 2009, p. 18). Важливо, що архів пропонує не готові висновки, а перевірені дані з документацією. Це відрізняє його від медійних інтерпретацій опитувань і робить чинником формування культури доказового мислення в суспільстві. Не випадково цільовою аудиторією Київського архіву від початку визначено не лише студентів, викладачів і науковців, а й журналістів, представників державних і громадських організацій (Sakhno & Paniotto, 2017).

Таблиця 1

Функції архівів соціологічних даних

Функція	Зміст	Сучасні інструменти та приклади	Відповідник у класифікації Є. Головахи
Функції щодо даних			
Зберігальна	Довготривале збереження масивів, захист від фізичної та цифрової втрати, міграція форматів	Сертифікація CoreTrustSeal, плани цифрового збереження національних архівів	Розвиток методів накопичення інформації (частково)
Документаційна	Опис даних метаданими: анкети, кодувальні схеми, методичні звіти, вибірка, походження	Стандарт DDI, онлайн-каталоги GESIS, UK Data Service, Київського архіву	Інформаційно-довідкове забезпечення соціологів (частково), виокремлено з огляду на стандарти метаданих
Стандартизаційна	Уніфікація форматів, класифікаторів і змінних, гармонізація даних різних країн	Тезаурус ELSST, European Question Bank, Vocabulary Service CESSDA	Стандартизація методик
Функції щодо наукової спільноти			
Комунікативна	Обмін даними між дослідниками, організаціями, країнами; єдина точка пошуку	Каталог даних CESSDA, Eurobarometer Data Service (GESIS)	Обмін первинними даними, координація досліджень
Дослідницька	Умови для вторинного, порівняльного, лонгітюдного аналізу, побудови часових рядів	Кумулятивні масиви ESS, WVS, ISSP, дані моніторингу Інституту соціології НАН України	Створення умов для вторинного й порівняльного аналізу
Контрольна	Прозорість і відтворюваність: депоновані дані можна перевірити, що підвищує відповідальність дослідників	Цитування даних із DOI, вимоги журналів і фондів щодо доступу до даних	–
Освітня	Навчання студентів на реальних масивах, розвиток навичок аналізу	Навчальні набори UK Data Service, онлайн-аналіз даних	Підготовка нових поколінь соціологів
Консультаційно-методична	Підтримка дослідників у плануванні та документуванні даних	Data Management Expert Guide, Data Archiving Guide CESSDA	Розрахунки на замовлення користувачів, інформаційно-довідкове забезпечення (частково)
Функції щодо суспільства			
Просвітницька	Доступ до результатів для журналістів, влади, громадськості; популяризація знання	iPoll Роупер-центру, онлайн-таблиці та візуалізації на сайтах архівів	Забезпечення інформацією непрофесійних користувачів
Меморіальна	Збереження соціальної пам'яті суспільства, свідчень про думки й настрої минулих епох	Національні колекції опитувань Роупер-центру, Київського архіву та ін.	–

Джерело: *складено авторами на основі даних (Golovakha, 2000, p. 140–141) та матеріалів офіційних сайтів (CESSDA ERIC, n. d.; CoreTrustSeal Requirements 2023–2025, 2022; European Social Survey ERIC, n. d.; GESIS, n. d.; International Social Survey Programme, n. d.; National Bank of Sociological Data «Kyiv Archive», n. d.; Roper Center for Public Opinion Research, n. d.; UK Data Service, n. d.; World Values Survey, n. d.).*

Український досвід архівування соціологічних даних

Історія архівування соціологічних даних в Україні налічує понад три десятиліття, проте так і не завершилася створенням повноцінної національної служби даних. Критерієм періодизації обрано інституційну форму архівування: відомчі колекції окремих установ (1990-ті рр.), спроби створити загальнонаціональний архів (2000-ні рр.), незалежний архів даних різних продуцентів (2015–2021 рр.) та міжнародна інтеграція й захист даних в умовах війни (від 2022 р. і донині).

Перший етап (1990-ті рр.) пов'язаний з Інститутом соціології НАН України. У 1992 р. дослідницька група під керівництвом Н. Паніної розробила концепцію банку даних первинної інформації чорнобильських досліджень, яка через брак матеріально-технічної бази не була реалізована повністю (Golovakha, 2000, p. 142). Того самого року Інститут розпочав щорічний моніторинг «Українське суспільство», який тривалий час проводився щороку, а згодом — з іншою періодичністю, і з часом став найдовшим рядом соціологічних індикаторів у країні (O. Gorbachyk, 2009, p. 19). Паралельно КМІС, заснований у 1992 р., накопичував масиви омнібусів і відкритих досліджень.

Другий етап (2000-і рр.) розпочався з проєкту «Український соціологічний архів та банк даних соціальних досліджень» (Golovakha, 2000). Його концепція передбачала вільний доступ, трирівневий рубрикатор, громадську раду з провідних науковців, бюлетень нових надходжень, семінари й прес-конференції. Метою було перетворити архів на загальнонаціональний центр обміну соціальною інформацією та координації емпіричних досліджень. Проте єдиного національного банку даних в Україні так і не з'явилося. Функціонували лише відомчі банки КМІС та Інституту соціології НАН України, що містили результати власних досліджень цих організацій (O. Gorbachyk, 2009, p. 19–20). Важливим чинником інтеграції в європейський простір стала участь України в ESS: Інститут соціології НАН України проводив опитування за стандартами програми й формував національний масив даних для загальноєвропейської бази (Golovakha & Gorbachyk, 2012).

Третій етап (2015–2021 рр.) пов'язаний зі створенням Київського архіву, який сьогодні містить дані досліджень провідних українських організацій (КМІС, Центру соціальних і маркетингових досліджень «СОЦИС», Інституту соціології НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (Центр Разумкова), Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та ін.) за період від 1991 р. (National Bank of Sociological Data «Kyiv Archive», n. d.).

Четвертий етап (від 2022 р.) якісно відрізняється від попереднього: головними завданнями стали вже не накопичення колекції, а збереження даних в умовах війни та інтеграція в європейську інфраструктуру. У квітні 2022 р. розпочалася співпраця Київського архіву з ČSDA, яка передбачала передавання й резервне зберігання наявних масивів, а також наставництво з розбудови інституційної спроможності (Leontiyeva, 2023). У 2023 р. CESSDA схвалив спеціальну лінію фінансування для підтримки архіву, у межах якої ČSDA допоміг розробити рішення для довгострокового резервного копіювання, підготувати англомовні метадані та опублікувати тематичні колекції українських даних у репозитарії ČSDA Dataverse, звідки їх індексує каталог даних CESSDA (CESSDA supporting social science data archiving in Ukraine, 2023; Šalamounová, 2026). Колекції охоплюють, зокрема, такі теми: ставлення до Росії та відносини з нею, геополітичні орієнтації, підтримка незалежності, Євромайдан, російсько-українська війна, готовність до спротиву, довіра до соціальних інститутів, задоволеність життям, самооцінка здоров'я, міжетнічна толерантність (Leontiyeva, 2023).

Станом на 2023 р. Київський архів містив понад 200 масивів досліджень, проведених з 1990-х рр. до 2023 р., а кількість зареєстрованих користувачів від моменту створення архі-

ву наблизилася до 600. Серед них 79% становили студенти, 17% — науковці, викладачі й аналітики, по 2% — журналісти та представники органів влади й громадських організацій. Основними депонентами є КМІС, СОЦИС і Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Після 24 лютого 2022 р. кількість запитів від студентів зменшилася, натомість зросла кількість запитів від зарубіжних дослідників (Leontiyeva, 2023). Повна колекція доступна через власний сайт архіву (National Bank of Sociological Data «Kyiv Archive», n. d.), тоді як англомовні метадані підготовлено передусім для тематичних колекцій у ČSDA Dataverse; заплановано оновлення програмного забезпечення, модернізацію сайту та створення повної англомовної версії (Leontiyeva, 2023).

Україна має статус партнера CESSDA, але не є членом консорціуму. Головна перешкода — не технічна, а інституційна, оскільки членство передбачає державне фінансування та наявність уповноваженої національної служби даних. Кроком до подолання цієї перешкоди може стати включення Київського архіву до Дорожньої карти дослідницьких інфраструктур України, що формується в межах ініціативи RIFF (Research Infrastructures for the Future of Ukraine): у 2026 р. CESSDA надав лист підтримки відповідної заявки, визнавши архів важливою національною інфраструктурою для збереження, кураторства й поширення соціологічних даних (Šalamounová, 2026). Окремим джерелом залишаються дані державної статистики, зокрема результати вибіркових обстежень домогосподарств і робочої сили (State Statistics Service of Ukraine, n. d.). Проте доступ науковців до мікроданих обмежений, а в умовах воєнного стану оприлюднення частини статистичної інформації призупинено.

Таким чином, український досвід підтверджує, що створення архіву потребує не лише ентузіазму дослідників, а й сталого інституційного фінансування. З іншого боку, без сумісності з міжнародними стандартами національні дані залишаються невидимими для світової науки, хоча саме зараз інтерес до українського суспільства у світі безпрецедентно високий.

Виклики епохи відкритих даних

Епоха відкритих даних водночас посилює значення архівів і ставить під сумнів їхню звичну модель. Більшість викликів, розглянутих нижче, у тій чи іншій формі описано в міжнародній літературі (Corti et al., 2019; Lin et al., 2020; Williams et al., 2018). Авторський внесок полягає в їх співвіднесенні з українським контекстом і конкретизації воєнного виклику через набір практичних рішень.

По-перше, ідеться про відкритість даних, що вимагає зважувати користь від доступу й ризики для респондентів. Після набуття чинності Загальним регламентом ЄС про захист даних у 2018 р. (GDPR — General Data Protection Regulation) (Regulation (EU) 2016/679, 2016) архіви мусили переглянути процедури анонімізації та розробити багаторівневі режими доступу. Особливо гостро ця проблема постає для якісних даних, транскриптів інтерв'ю, геоприв'язаних і панельних масивів, де ризик повторної ідентифікації вищий (Bishop & Kuula-Luumi, 2017; Corti et al., 2019). Саме тут розрізнення відкритості та FAIR має практичне значення, оскільки чутливі масиви можуть повністю відповідати принципам FAIR, тобто бути відшукуваними й детально описаними, навіть якщо доступ до самих даних обмежений. В Україні обробку персональних даних нині регулює Закон України «Про захист персональних даних» 2010 р. (On Personal Data Protection, 2010), ухвалений до GDPR і лише частково узгоджений з його підходами. Законопроєкт № 8153 «Про захист персональних даних», спрямований на наближення до стандартів ЄС, ухвалено в першому читанні у 2024 р. Станом на 2026 р. він готується до другого читання (Draft Law No. 8153, 2022). Його ухвалення вимагатиме від архівів формалізувати правові підстави обробки, процедури анонімізації та режими доступу. Для соціологічної спільноти важливо, щоб остаточна редакція закону містила положення про обробку даних для наукових цілей із відповідними гарантіями, аналогічні ст. 89

GDPR, інакше повторне використання даних опитувань може опинитися в правовій невизначеності.

По-друге, якість метаданих та інтероперабельність. Відкрити файл ще не означає зробити дані придатними до використання. Без анкет, кодувальних схем, опису вибірки та процедур зважування масив стає практично непридатним для повторного використання (Corti et al., 2019; Preparing Data for Sharing, 2010). Принципи FAIR наголошують саме на машинозчитуваних метаданих і стійких ідентифікаторах (Wilkinson et al., 2016). Перехід на стандарт DDI та узгоджені словники вимагає кваліфікованого персоналу, якого бракує невеликим архівам.

По-третє, довіра і сертифікація. Коли дані можна розмістити на будь-якому сервері, зростає значення репутації сховища. Принципи TRUST (Lin et al., 2020) і сертифікація CoreTrustSeal (CoreTrustSeal Requirements 2023–2025, 2022) стали способом відрізнити надійний репозитарій від звичайного файлообмінника. Проходження сертифікації вимагає формалізованих політик і ресурсів, що є бар'єром для архівів країн, які лише формують свою інфраструктуру.

По-четверте, сталість фінансування. Архівування є довгостроковим зобов'язанням, тоді як фінансування науки дедалі частіше проєктне. Український досвід яскраво це ілюструє, адже Київський архів створено за грантом, а подальша робота трималася на внесках засновників і волонтерській праці (Sakhno & Paniotto, 2017). Технологічна залежність теж є ризиком, оскільки припинення підтримки програмного комплексу NESSTAR і поступова відмова від нього на початку 2020-х рр. (Danciu & Sauger, 2022) змусили архіви, що на нього спиралися, мігрувати на інші платформи.

По-п'яте, конкуренція з новими типами даних. Цифрові сліди, дані соціальних мереж, адміністративні реєстри, онлайн-панелі змінюють уявлення соціологів про емпіричну базу. Ці дані часто належать приватним платформам, недоступні для архівування, а їхня репрезентативність сумнівна. Архіви мусять вирішити, чи розширювати колекції на такі джерела, і як документувати їхнє походження. Водночас саме на тлі інформаційного надлишку зростає цінність перевірених масивів імовірнісних опитувань.

По-шосте, культура обміну даними. Відкритість даних залежить не лише від інфраструктури, а й від готовності дослідників ділитися. Ще наприкінці 2010-х рр. команда Київського архіву відзначала, що накопичені в Україні дані використовують переважно їхні творці, а для сторонніх вони майже недоступні й можуть бути втрачені через неналежне зберігання (Sakhno & Paniotto, 2017). Комерційні дослідницькі компанії зацікавлені в захисті своїх даних, а академічні установи не завжди мають стимули до депонування, хоча міжнародний досвід свідчить, що депонування вигідне й самим авторам: масиви, передані до архіву, стають основою для більшої кількості публікацій, ніж дані, якими обмінюються неформально (Pienta et al., 2010). Без вимог фондів, журналів і атестаційних органів щодо відкриття даних ситуація змінюється повільно.

По-сьоме, війна та фізичні ризики. Для України повномасштабна війна стала безпрецедентним викликом. Пошкодження інфраструктури, відключення електроенергії, переміщення установ і людей загрожують збереженню цифрових колекцій, що зберігаються на локальних носіях. Одночасно воєнні опитування КМІС, Інституту соціології НАН України, Фонду «Демократичні ініціативи», Соціологічної групи «Рейтинг» та інших організацій становлять унікальний документ історії суспільства в умовах екзистенційної загрози. Їхнє збереження й документування є завданням не лише наукового, а й національного значення. Етичні питання також загострюються: опитування переміщених осіб, військових і мешканців прифронтових територій вимагають особливо суворих гарантій конфіденційності. Ці гарантії мають бути втілені в конкретних архівних рішеннях. До них належать, зокрема, ембарго на оприлюднення (відтермінований доступ) для масивів, зібраних на прифронтових і деокупованих територіях, доки зберігається загроза безпеці респондентів; обмеження деталізації геоприв'язаних змін-

них (агрегування даних до рівня області чи макрорегіону) з наданням детальних даних лише за угодою або в захищеному середовищі; додаткова анонімізація відповідей військовослужбовців, ветеранів, ВПО та мешканців окупованих територій (укрупнення категорій віку, місця служби чи проживання, вилучення ідентифікаційних фрагментів відкритих відповідей, контроль статистичного розкриття); багаторівневий доступ, за якого публічна версія масиву поєднується з повнішою версією для зареєстрованих наукових користувачів; оцінювання ризиків для респондентів ще на етапі планування дослідження та депонування. Для фізичного збереження критично важливими є географічно розподілені резервні копії, зокрема за межами України, — практика, яку вже запроваджено в співпраці з ČSDA (Leontiyeva, 2023).

Напрями розвитку соціологічних архівів і першочергові кроки для України

Світові тенденції дають підстави говорити про кілька напрямів, у яких розвиватимуться соціологічні архіви найближчим часом. Ці напрями узагальнюють тенденції, описані в міжнародній літературі (Corti et al., 2019; Williams et al., 2018); авторськими є співвіднесення цих даних із функціями архівів (табл. 1) і викликами епохи відкритих даних, а також визначення кроків для України.

Перший напрям — перехід від архіву масивів до архіву змінних і запитань. Користувач дедалі частіше шукає не дослідження, а конкретний показник у динаміці та в різних країнах. Банки запитань і гармонізовані кумулятивні файли реалізують саме ту ідею, яку Н. Паніна заклала ще в 1992 р. в концепції банку даних чорнобильських досліджень, а Є. Головаха розвинув у проєкті «Український соціологічний архів та банк даних соціальних досліджень», пропонуючи вважати одиницею зберігання питання-індикатор (Golovakha, 2000, p. 142). Розвиток семантичних технологій і онтологій дасть змогу автоматично пов'язувати подібні за змістом запитання з різних опитувань. Цей напрям безпосередньо посилює документаційну, стандартизаційну та дослідницьку функції й відповідає на виклик якості метаданих.

Другий напрям — інтеграція в загальні інфраструктури відкритої науки. Архіви соціальних даних стають вузлами Європейської хмари відкритої науки (EOSC — European Open Science Cloud), обмінюються метаданими з бібліотечними каталогами, системами наукової інформації та видавцями. Цитування даних зі стійкими ідентифікаторами (DOI) перетворює масив на повноцінний науковий результат, що враховується в оцінюванні дослідника. Це створює стимул до депонування, якого бракувало раніше. Зв'язування масивів із публікаціями, що на них спираються, дає змогу вимірювати вплив як самих даних, так і кураторської роботи архіву (Hemphill et al., 2022, 2024). Інтеграція в EOSC вимагає від архівів передусім машинозчитуваних метаданих, тому вона тісно пов'язана з викликами інтероперабельності та довіри.

Третій напрям — захищений віддалений доступ і робота з чутливими даними. Замість простого вибору між відкритим і закритим доступом архіви розвивають безпечні середовища, де дослідник аналізує дані без можливості їх вивантажити. Такі рішення відкривають для науки адміністративні та статистичні мікродані. Для країн, що лише формують інфраструктуру, захищене середовище не обов'язково має бути власним: доступ може надаватися через партнерські архіви чи спільні сервіси консорціуму. Цей напрям є прямою відповіддю на виклик балансу відкритості й захисту респондентів, а для України — і на воєнні ризики.

Четвертий напрям передбачає посилення освітньої та популяризаторської функцій через інтерактивні візуалізації, навчальні набори даних, курси з управління даними, співпрацю з журналістами, які виступають посередниками між соціологією та суспільством. Саме тут архіви здатні найбільше вплинути на популяризацію соціологічного знання. Підґрунтям для розвитку таких сервісів є систематичне вивчення того, хто і з якою метою повторно використовує архівні дані (Late & Kekäläinen, 2020; Late & Ochsner, 2024).

Наскрізним чинником, що прискорює всі чотири напрями, стає штучний інтелект. По-перше, моделі обробки природної мови дозволяють автоматизувати створення й збагачення метаданих: вилучати запитання та варіанти відповідей з анкет, пропонувати ключові слова з тезауруса ELSST, перекладати описи масивів, що особливо актуально для підготовки англомовних метаданих українських колекцій. По-друге, семантичний пошук на основі векторних представлень тексту дає змогу знаходити схожі за змістом запитання незалежно від формулювання та мови, тобто технологічно реалізує перехід до архіву змінних і запитань (перший напрям). Так, норвезька служба даних Sikt застосовує штучний інтелект для створення метаданих і вдосконалення пошуку в сервісі Surveybanken, який охоплює близько 750 тис. змінних (Surveybanken, 2025). По-третє, синтетичні дані, що відтворюють статистичні властивості оригінального масиву без реальних записів респондентів, можуть слугувати способом відкритого доступу до чутливих масивів: дослідник відпрацьовує аналітичні процедури на синтетичній версії, а остаточні розрахунки виконує на оригінальних даних у захищеному середовищі (Nowok et al., 2016), що доповнює третій напрям. Водночас застосування штучного інтелекту потребує людської верифікації автоматично створених метаданих, оцінювання ризиків повторної ідентифікації в синтетичних даних і прозорих правил використання архівних масивів для навчання моделей.

Для України доцільно здійснити інституційне закріплення національної служби соціологічних даних із базовим державним або академічним фінансуванням. З урахуванням результатів порівняльного аналізу (табл. 2) найреалістичнішою видається модель, за якої служба даних діє при академічному інституті чи університеті та фінансується через національну програму дослідницьких інфраструктур. Можливою є модель консорціуму Інституту соціології НАН України, провідних університетів і дослідницьких компаній на основі вже наявного Київського архіву. Першочерговими кроками в цьому напрямі є включення Київського архіву до Дорожньої карти дослідницьких інфраструктур України та набуття Україною повноправного членства в CESSDA. Не менш важливим є перехід на міжнародні стандарти метаданих (DDI) і відкриті платформи (зокрема Dataverse), створення англомовної документації, а також запровадження вимог щодо депонування даних досліджень, фінансованих коштом державного бюджету і Національного фонду досліджень України, відповідно до Національного плану щодо відкритої науки (On Approval of the National Plan for Open Science, 2022). Це також передбачає підготовку до сертифікації CoreTrustSeal і впровадження описаних вище протоколів захисту даних, зібраних в умовах війни.

ВИСНОВКИ

Від часу свого створення до сьогодні соціологічні архіви суттєво видозмінилися — від приватних колекцій опитувань до розподілених дослідницьких інфраструктур, що працюють за спільними стандартами та принципами відкритої науки. Їхня роль у становленні соціологічного знання полягає в тому, що вони перетворюють одноразові емпіричні дослідження на накопичувальний ресурс дисципліни. Завдяки архівам стають можливими вторинний і порівняльний аналіз, довгі ряди соціальних індикаторів, перевірка й відтворення результатів.

Систематизація функцій архівів дозволяє виокремити зберігальну, документаційну, стандартизаційну, комунікативну, дослідницьку, контрольну, освітню, консультаційно-методичну, просвітницьку та меморіальну функції. Запропонована систематизація розширює класифікацію Є. Головахи за рахунок документаційної, контрольної та меморіальної функцій і групує функції за адресатом — дані, наукова спільнота, суспільство. Освітня й просвітницька функції безпосередньо пов'язані з популяризацією соціологічного знання, адже архіви можуть бути використані для навчання нових поколінь соціологів на реальних даних і роблять перевірену інформацію доступною для журналістів, влади й громадськості.

Український досвід архівування соціологічних даних охоплює чотири етапи, виокремлені за інституційною формою архівування. Від 2022 р. їхнім головними завданнями стали збереження даних в умовах війни та інтеграція в європейську інфраструктуру. Порівняння моделей національних служб даних шести європейських країн засвідчило, що повноправне членство в CESSDA пов'язане з базовим державним фінансуванням, визначеним національним мандатом і сертифікацією CoreTrustSeal.

Епоха відкритих даних посилює значення архівів як гарантів якості та походження інформації, але водночас ставить перед ними виклики: забезпечення балансу відкритості й захисту респондентів; якості метаданих; довіри й сертифікації; сталості фінансування; конкурентоспроможності архівів за умов поширення нових типів даних; формування культури обміну даними та мінімізації воєнних ризиків. У відповідь на виклики, пов'язані з війною, запропоновано конкретні рішення: ембарго на оприлюднення, обмеження деталізації геоприв'язаних змінних, додаткову анонімізацію даних про військових і ВПО, географічно розподілені резервні копії.

Перспективними напрямами розвитку соціологічних архівів є перехід до архіву змінних і запитань, інтеграція в інфраструктури відкритої науки, захищений віддалений доступ до чутливих даних і посилення освітньої та популяризаторської функцій, а наскрізним технологічним чинником цих змін стає штучний інтелект. Для України першочерговими кроками є інституційне закріплення національної служби соціологічних даних на основі Київського архіву, включення його до Дорожньої карти дослідницьких інфраструктур України, набуття повноправного членства в CESSDA та перехід на міжнародні стандарти метаданих.

REFERENCES

Beagrie N., Houghton J. Economic Impact Evaluation of the Economic and Social Data Service. Swindon : Economic and Social Research Council, 2012. https://vises.vu.edu.au/documents/2012_Beagrie&Houghton_ESDS_Economic_Impact_Evaluation.pdf (accessed: 01.10.2026)

Bisco R. L. Social Science Data Archives: A Review of Developments. *American Political Science Review*. 1966. Vol. 60, No. 1. P. 93–109. https://doi.org/10.2307/1953810

Bishop L., Kuula-Luumi A. Revisiting Qualitative Data Reuse: A Decade On. *SAGE Open*. 2017. Vol. 7, No. 1. https://doi.org/10.1177/2158244016685136

Caporali A., Morisset A., Legleye S. Providing Access to Quantitative Surveys for Social Research: The Example of INED. *Population*. 2015. Vol. 70, No. 3. P. 537–566. https://doi.org/10.3917/pope.1503.0537

Cele i założenia funkcjonowania ADS / Archiwum Danych Społecznych. https://pads.org.pl/index.php/cele-i-zalozenia-funkcjonowania-ads/ [in Polish] (accessed: 28.09.2026)

CESSDA ERIC. Consortium. https://www.cessda.eu/About/Consortium (accessed: 02.10.2026)

CESSDA Strategy 2023–2027 / CESSDA ERIC. Bergen, 2023. https://www.cessda.eu/Strategy-Expertise (accessed: 01.10.2026)

CESSDA supporting social science data archiving in Ukraine / CESSDA ERIC. 20.06.2023. https://www.cessda.eu/News/CESSDA-Newsitem-nid3515 (accessed: 29.09.2026)

CoreTrustSeal Requirements 2023–2025. Version 01.00 / CoreTrustSeal Standards and Certification Board. 2022. https://doi.org/10.5281/zenodo.7051012

Corti L., Van den Eynden V., Bishop L., Woollard M. Managing and Sharing Research Data: A Guide to Good Practice. 2nd ed. London : SAGE, 2019. 368 p.

Czech Social Science Data Archive (ČSDA). Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences. https://archiv.soc.cas.cz/en/o-archivu-2/kdo-jsme (accessed: 28.09.2026)

Danciu A., Sauger N. Workflows after Nesstar : presentation at the 14th Annual European DDI User Conference (EDDI2022). Paris, 2022. https://doi.org/10.5281/zenodo.7406108

Dembitskyi S., Lyubyva T. Modern techniques for managing sociological research data. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 2015. No. 3. P. 125–146. https://stmm.in.ua/archive/ukr/2015-3/10.pdf [in Ukrainian] (accessed: 29.09.2026)

Doorn P., Tjalsma H. Introduction: archiving research data. *Archival Science*. 2007. Vol. 7, No. 1. P. 1–20. https://doi.org/10.1007/s10502-007-9054-6

Draft Law of Ukraine «On Personal Data Protection» No. 8153 of 25 October 2022. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707 [in Ukrainian] (accessed: 03.10.2026)

European Commission. H2020 Programme: Guidelines on FAIR Data Management in Horizon 2020. Version 3.0. 26 July 2016. https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-data-mgt_en.pdf (accessed: 04.10.2026)

European Social Survey ERIC. https://www.europeansocialsurvey.org/ (accessed: 27.09.2026)

FSD has been granted a CoreTrustSeal certificate for the years 2024–2027 / Finnish Social Science Data Archive (FSD). https://www.fsd.tuni.fi/en/news/news-releases/068/ (accessed: 28.09.2026)

GESIS — Leibniz Institute for the Social Sciences. Eurobarometer Data Service. https://www.gesis.org/en/eurobarometer-data-service (accessed: 01.10.2026)

Golovakha Ye. Conceptual, organizational and methodological foundations for establishing the «Ukrainian Sociological Archive and Social Research Data Bank». *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 2000. No. 1. P. 140–151. https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2000/n1_2000r_12.pdf [in Ukrainian] (accessed: 26.09.2026)

Golovakha Ye., Gorbachyk A. *Trends of Social Change in Ukraine and Europe: Findings of the European Social Survey 2005–2007–2009–2011*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2012. 119 p. https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2012/european_social_survey_57911_ua.pdf [in Ukrainian] (accessed: 24.09.2026)

Gorbachyk A. Sociological data archives: purposes, forms of operation, and challenges of establishment. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 2000. No. 3. P. 130–144. https://stmm.in.ua/archive/rus/2000-3/10.pdf [in Ukrainian] (accessed: 25.09.2026)

Gorbachyk O. A. Electronic sociological data banks. *Ukrainian Society*. 2009. No. 2 (29). P. 14–21. https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2009/04/14-21__no-2__vol-29__2009__UKR.pdf [in Ukrainian] (accessed: 26.09.2026)

Hemphill L., Pienta A., Lafia S. et al. How do properties of data, their curation, and their funding relate to reuse? *Journal of the Association for Information Science and Technology*. 2022. Vol. 73, No. 10. P. 1432–1444. https://doi.org/10.1002/asi.24646

Hemphill L., Thomer A., Lafia S. et al. A dataset for measuring the impact of research data and their curation. *Scientific Data*. 2024. Vol. 11. Art. 442. https://doi.org/10.1038/s41597-024-03303-2

International Social Survey Programme. https://issp.org/ (accessed: 01.10.2026)

Late E., Kekäläinen J. Use and users of a social science research data archive. *PLOS ONE*. 2020. Vol. 15, No. 8. Art. e0233455. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0233455

Late E., Ochsner M. Re-use of research data in the social sciences. Use and users of digital data archive. *PLOS ONE*. 2024. Vol. 19, No. 5. Art. e0303190. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0303190

Leontiyeva Y. Supporting social science data archiving in Ukraine: co-operation between CSDA and Kyiv Archive : presentation at the webinar «Scientific Data about Society in Ukraine. Ukraine in European Research Infrastructures in the Social Sciences and Humanities». 22.05.2023. https://eassh.eu/EASSH-Documents/Events/Scientific%20Data%20about%20Society%20in%20Ukraine/Leontiyeva_Yana_Supporting_social_science_data_archiving_in_Ukraine_CSDA-Kyiv_Archive.pdf (accessed: 29.09.2026)

Lin D., Crabtree J., Dillo I. et al. The TRUST Principles for Digital Repositories. *Scientific Data*. 2020. Vol. 7. Art. 144. https://doi.org/10.1038/s41597-020-0486-7

National Bank of Sociological Data «Kyiv Archive». https://ukraine.survey-archive.com/ [in Ukrainian] (accessed: 24.09.2026)

Nowok B., Raab G. M., Dibben C. synthpop: Bespoke Creation of Synthetic Data in R. Journal of Statistical Software. 2016. Vol. 74, No. 11. P. 1–26. https://doi.org/10.18637/jss.v074.i11

On Approval of the National Plan for Open Science: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 892-r of 8 October 2022. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-p [in Ukrainian] (accessed: 28.09.2026)

On Personal Data Protection: Law of Ukraine No. 2297-VI of 1 June 2010. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 [in Ukrainian] (accessed: 29.09.2026)

Open Definition 2.1 / Open Knowledge Foundation. https://opendefinition.org/od/2.1/en/ (accessed: 27.09.2026)

Pienta A. M., Alter G. C., Lyle J. A. The Enduring Value of Social Science Research: The Use and Reuse of Primary Research Data : paper presented at the workshop «The Organisation, Economics and Policy of Scientific Research». Torino, 2010. https://deepblue.lib.umich.edu/items/04b1dca9-3041-4aed-9964-1bcb86c002b2 (accessed: 01.10.2026)

Preparing Data for Sharing: Guide to Social Science Data Archiving / DANS. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2010. https://www.cambridge.org/core/books/preparing-data-for-sharing/2866960E31792E2BF974ACA47D4B04FE (accessed: 27.09.2026)

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. 2016. L 119. P. 1–88. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (accessed: 29.09.2026)

Repository for Social Data (RDS) / Archive of Social Data (ADS). URL: https://rds.icm.edu.pl/ (accessed: 30.09.2026)

Roper Center for Public Opinion Research. History of the Roper Center. Cornell University. https://ropercenter.cornell.edu/about-center/history-roper-center (accessed: 27.09.2026)

Sakhno Y., Paniotto V. National Development Plan: Ukraine. The Ukraine National Data Bank of Sociological Data «Kyiv archive». Bergen : CESSDA ERIC, 2017. 11 p. https://dmeg.cessda.eu/content/download/3888/35267/file/NDP_Ukraine.pdf (accessed: 24.09.2026)

Šalamounová P. CESSDA supports the Kyiv Archive's application to the Ukrainian research infrastructure roadmap. Czech Social Science Data Archive. 25.06.2026. https://archiv.soc.cas.cz/en/news/257-kyiv (accessed: 25.09.2026)

Scheuch E. K. History and Visions in the Development of Data Services for the Social Sciences. *International Social Science Journal*. 2003. Vol. 55, No. 177. P. 385–399. https://doi.org/10.1111/j.1468-2451.2003.05503004.x

Social Science Data Archives (ADP). Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. https://www.adp.fdv.uni-lj.si/eng/spoznaj/adp/ (accessed: 30.09.2026)

State Statistics Service of Ukraine. https://stat.gov.ua/ [in Ukrainian] (accessed: 27.09.2026)

Surveybanken: A New Way to Disseminate Survey Data / CESSDA ERIC. 26.03.2025. https://www.cessda.eu/News/CESSDA-Newsitem-nid4719 (accessed: 24.09.2026)

UK Data Service. https://ukdataservice.ac.uk (accessed: 30.09.2026)

UNESCO Recommendation on Open Science. Paris : UNESCO, 2021. 34 p. https://doi.org/10.54677/MNMH8546

Vardigan M., Heus P., Thomas W. Data Documentation Initiative: Toward a Standard for the Social Sciences. *International Journal of Digital Curation*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 107–113. https://doi.org/10.2218/ijdc.v3i1.45

Wilkinson M. D., Dumontier M., Aalbersberg I. J. et al. The FAIR Guiding Principles for Scientific Data Management and Stewardship. *Scientific Data*. 2016. Vol. 3. Art. 160018. https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18

Williams R. D., Shankar K., Eschenfelder K. R. Making the case for data archiving: The changing «value proposition» of social science data archives : preprint. *ASIS&T 2018 Annual Meeting*. 2018. http://digital.library.wisc.edu/1793/78782 (accessed: 01.10.2026)

World Values Survey. https://www.worldvaluessurvey.org/ (accessed: 01.10.2026)

DEVELOPMENT TRENDS OF SOCIOLOGICAL ARCHIVES IN THE ERA OF OPEN DATA: GLOBAL TENDENCIES AND UKRAINIAN CHALLENGES

Abstract. *The article examines the directions in which sociological data archives are developing in the era of open data and outlines the challenges this context poses for Ukrainian sociology. The topic is relevant because the spread of the FAIR principles, open-data requirements from funders and journals, the emergence of general-purpose repositories, and new types of digital data have ended archives' monopoly on storing and disseminating data, while the full-scale war has created threats to the preservation of Ukrainian datasets. The study draws on historical-genetic, structural-functional, and comparative methods, as well as an analysis of CESSDA policy documents and the National Development Plan for Ukraine. It traces the evolution of sociological archives from the first collections of public opinion polls to modern research infrastructures with shared metadata standards. Ten functions of archives are systematized: preservation, documentation, standardization, communication, research, quality control, education, advisory and methodological support, public outreach, and memorial.*

The article describes four stages of sociological data archiving in Ukraine and the current state of the "Kyiv Archive," which remains the only specialized Ukrainian institution that systematically collects data from various producers and provides open access to them, yet lacks the status of a national data service. Seven challenges of the open data era are identified, including balancing openness with respondent protection, metadata quality, trust and certification, sustainable funding, competition from new types of data, a weak culture of data sharing, and war-related risks. Key directions for the development of sociological archives are also defined: a shift toward variable- and question-level archiving, integration into open science infrastructures, secure remote access to sensitive data, and the strengthening of educational and outreach functions. For Ukraine, the article substantiates the need to institutionalize a national sociological data service based on the "Kyiv Archive" and to obtain full membership in CESSDA.

Keywords: *sociological archives, open science, FAIR principles, research infrastructures, national data services, functions of sociological archives, secondary data analysis, CESSDA, "Kyiv Archive".*

Декларації

Декларація про персональні та конфіденційні дані.

Дослідження не передбачало використання персональних чи конфіденційних даних. Висновок етичного комітету не передбачено.

Декларація про конфлікт інтересів.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Декларація про джерело фінансування.
Автори заявляють про відсутність джерела фінансування дослідження.

Декларація про використання інструментів штучного інтелекту.
Автори заявляють про те, що інструменти ШІ не застосовувались.

Заява про доступність даних: *набори даних, згенеровані та/або проаналізовані під час поточного дослідження, доступні в авторів за обґрунтованим запитом.*

Відкритий доступ: *стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons «Зазначення авторства» 4.0 Міжнародна (CC BY 4.0):* https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.uk

Авторські права: *авторські права на цю статтю зберігаються за авторами, а права першої публікації надаються журналу «Відкрита наука та інновації».*

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Калашнікова Людмила — доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Криворізький державний педагогічний університет, пр-т Університетський, 54, м. Кривий Ріг, 50086, Україна; e-mail: lvkalashnikova@kdpu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-9573-5955

Ярова Ліліана — доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія», Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009, Україна; e-mail: yarova.liliana@onua.edu.ua; ORCID: 0000-0002-7462-9069

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Kalashnikova Liudmyla — Doctor of Sociological Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Social Work, Kryvyi Rih State Pedagogical University, 54 Universytetskyi Ave., Kryvyi Rih, 50086, Ukraine; e-mail: lvkalashnikova@kdpu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-9573-5955

Yarova Liliana — Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Sociology, National University «Odesa Law Academy», 23 Fontanska Road, Odesa, 65009, Ukraine; e-mail: yarova.liliana@onua.edu.ua; ORCID: 0000-0002-7462-9069

Надійшла до редакції 07.08.2026
Прийнята до друку 15.10.2026
Дата публікації 26.11.2026